

Restauratie van gebouwen: behoud en vernieling van erfgoed

Marie Christine Laleman & Patrick Raveschot *

Een aantal lezers zal wellicht verrast zijn te vernemen dat ook archeologen uit het zuiden een bijdrage leverden voor *Het Grote Verband*, waarbij bouwhistorie en de plaats ervan in het monumentenbeleid aan de orde van de dag waren. Vooraf dient evenwel opgemerkt dat de Gentse stadsarcheologie van bij het begin van haar werking nooit een scheiding heeft gemaakt tussen ondergronds en bovengronds archeologisch onderzoek, en dat zij aan de basis ligt van verschillende nieuwe inzichten inzake monumentenbeheer, aspecten die thans verder worden uitgewerkt binnen de Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie.

Monumentaal erfgoed wordt behouden om velerlei redenen. Deze kunnen zowel van wetenschappelijke, esthetische, educatieve, economische, politieke als van emotionele aard zijn. Vanuit historisch-wetenschappelijk standpunt is een gebouw een document uit het verleden, te vergelijken met een archiefdocument, dat verschillende malen kan en moet kunnen worden gelezen naargelang van de informatie die men eruit wil halen. Voor de archeoloog of bouwhistoricus is een gebouw dan ook enkel geconserveerd of geherwaardeerd in zoverre de ingrepen het oorspronkelijke bouwkundige document ten goede komen.

Veelal echter is een gerestaureerd of gerenoveerd gebouw vanuit bouwhistorisch oogpunt grotendeels onleesbaar geworden en staat het eindproduct ver af van het oorspronkelijke bouwwerk van vóór de start van de werken. De voorrang die administratieve, technische en functionele bekommernissen in het monumentenbeleid genieten, heel vaak ten nadele van dat oorspronkelijke document, is daarvoor zeker mede verantwoordelijk.

De meeste beslissingen inzake monumentenzorg worden trouwens genomen of voorbereid door mensen die geen of heel weinig ervaring hebben met de bouwkundige realiteit van een aan te pakken project. Het bepalen van de bestemming is hiervoor reeds symptomatisch. Deze vaak politieke beslissing houdt meestal weinig rekening met de geschiktheid van het gebouw, waardoor een verantwoorde restauratie al bij voorbaat tot mislukken is gedoemd.

Het ontbreken van bouwhistorici en archeologen die het betrokken monument kennen, bij de voorbereiding, ontwikkeling en uitvoering van restauratie- en renovatieprojecten

1. De gerestaureerde gevel van Kammerstraat 10 (foto Stad Gent, D.M.S.A.).

leidt onvermijdelijk tot de teloorgang van heel wat bouwkundig erfgoed. Indien er dan toch een min of meer uitgebreid onderzoek werd uitgevoerd, dan moet de bijdrage van bouwhistorici zich vaak beperken tot een advies, waarmee men bij de verdere afwikkeling van het project liefst geen rekening houdt.¹

Vooronderzoek

Als voorbeeld in Gent kan worden verwezen naar het huis *Kammerstraat 10*, een vrij gaaf bewaarde 17de-eeuwse stadswoning met middeleeuwse kern, die behoorlijk kon worden onderzocht.² De meeste 17de-eeuwse onderdelen zoals de binnenstructuur, de dakconstructie en de raaminvullingen, moesten verdwijnen omdat ze als een hindernis werden beschouwd voor de nieuwe functie of voor de hedendaagse architectuurinbreng. Het geheel werd nochtans als restauratie door de overheid gesubsidieerd (afb. 1).

Alle handleidingen en richtlijnen inzake monumentenzorg stellen dat elke restauratie dient te worden voorafgegaan door een grondig vooronderzoek, waarin de volgende facetten moeten voorkomen: bouwgeschiedenis, structuur en ontwikkeling, hoofdaken en secundaire elementen, funderingen en stabiliteit, diagnose van de gebreken en oorzaken van deze gebreken. De uitvoering van een dergelijk vooronderzoek vereist een multidisciplinaire aanpak. Doorgaans gaat men van het standpunt uit dat de ontwerper, meestal een architect, hiervoor te rade moet gaan bij gespecialiseerde vorsers. Hoe en met welke middelen dit vooronderzoek kan worden gerealiseerd, is veel minder duidelijk. Voor openbare gebouwen en wettelijk beschermde monumenten kan men soms terecht bij een bestaande overheidsdienst. Voor de niet-wettelijk beschermde monumenten en voor particuliere eigendommen bestaan er zo goed als geen voorzieningen, tenzij men een beroep doet op een vorsers of bouwtechnicus die wel een en ander kan onderzoeken en waarvoor men bereid is iets te betalen. Of de opkomst van bouwspecialisten die allen op een eigen individuele en geïsoleerde manier werken, de oplossing vormt voor de lacunes in het bestaande monumentenbeheer, blijft echter zeer de vraag.

In de praktijk kan men stellen dat heel wat dossiers zonder enige vorm van vooronderzoek goedgekeurd en door de overheid gesubsidieerd worden. Bij een belangrijk aantal projecten beperkt de voorstudie zich tot technische aspecten, functievernieuwing, administratieve procedures en financiële fazering, zonder dat er van enige relatie met de te behandelen bouwkundige entiteit sprake is.

In andere gevallen beperkt de voorstudie zich tot het opnemen van een notitie die in de bestaande literatuur voorhanden is.

Doorgaans gaat het om een kopie uit de snelinventaris *Bouwen door de eeuwen heen*, een uitgave van de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, thans een onderdeel van de Administratie voor Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en Monumentenzorg.³ Zoals echter ook in de inleiding van het betreffende boekwerk wordt beklemtoond, geeft deze snelinventaris enkel een eerste inzicht in de aard en de kwaliteit van het bouwkundig erfgoed. Daarenboven bevat de inventaris voornamelijk gegevens over de gevels en de vanop straat zichtbare delen! Wanneer de notities uit de snelinventaris als grondslag worden gehanteerd voor beslissingen over sloop of herwaardering, dan betekent dit gewoon 'misbruik' van een overigens erg verdienstelijk werkinstrument.

Laten we dit aan de hand van volgend voorbeeld illustreren. Het huis *Hoogpoort 48* wordt omschreven als een weinig zeggende bepleisterde lijstgevel met niet nader geïdentificeerde oudere kern. Op basis van deze informatie zijn alle beslissingen inzake sloop en degradatie mogelijk. Onderzoek van de stadsarcheologische afdeling heeft echter uitgewezen dat dit één van de best bewaarde middeleeuwse stenen stadshuizen uit de Gentse binnenstad is.⁴ De imposante constructie, die kort na de 13de-eeuwse ophoging werd gebouwd en nog tot in de nok zijn middeleeuwse structuur heeft behouden, kan geïdentificeerd worden met het uit het geschreven bronnen bekende 's *Papensteen*, ook *de Grote Arend* genoemd. Door het stadsarcheologisch onderzoek, dat zowel opgravingen als muurwerkarcheologie omvatte, en door de inspanningen van de Dienst Monumenten-

zorg en Stadsarcheologie tijdens de realisatie van een nieuwbouwproject op de nevenliggende percelen, kon een langsgewel grotendeels worden vrijgehouden. Het betekent de herwaardering van een stuk bouwkundig patrimonium, waarmee thans iedereen kan kennismaken (afb. 2).

Zoals vermeld is een degelijk bouwhistorisch onderzoek, zelfs voor wettelijk beschermde monumenten, vrij zeldzaam. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat heel wat opties vastgelegd en ingrepen worden goedgekeurd, die in feite niet aangepast zijn aan het te restaureren of te renoveren monument. De gebrekkige basis kennis waarop heel wat restauraties zijn gestoeld, leidt al te vaak tot improvisaties tijdens de werkzaamheden, tot plan- en bestekwijzigingen, meerkosten en tot het verdwijnen van veel waardevol patrimonium. Ontmanteling en allerhande breek- en sloopactiviteiten worden in het kader van een restauratie of renovatie meestal wel als verantwoord beschouwd, zelfs als hierbij massa's oorspronkelijke of waardevolle sporen en getuigen zonder enige vorm van registratie verloren gaan. Zo werden onlangs nog alle sporen van muurschildering verwijderd uit de kapel palend aan de *Ziekenzaal van de Bijloke*. Daarenboven wordt een archeologische registratie voor of tijdens de werken slechts bij uitzondering toegestaan. Graag verkondigt men daarbij dat dit een bijkomend gevaar betekent voor het in verval zijnde monument of dat dit gepaard gaat met het stilleggen van of met hinder voor de werken.

Hoe vaak komt het verder niet voor dat authentieke relictien niet kunnen worden

2. Gezicht op het middeleeuwse stadshuis 'De Grote Arend' aan de Hoogpoort, vanuit de belendende binnentuin (foto Stad Gent, D.M.S.A.).

3. Het voormalige gildehuis van de huidenvetters, 'Het Toreken', aan de Vrijdagmarkt, na de restauratie en de toevoeging van hedendaagse integratie-architectuur (foto Stad Gent, D.M.S.A.).

behouden omdat ze niet als draagkrachtig of sterk genoeg worden bevonden voor de nieuwe functie, of gewoon omdat ze een hindernis vormen voor nieuwe technische ingrepen? Hoe dikwijls worden oorspronkelijke elementen niet vervangen door een slechte kopie, omdat ze als storend worden ervaren in een vernieuwde architectuur? Hoewel er vanuit historisch standpunt geen bezwaar bestaat tegen het vervangen van niet meer originele delen door moderne elementen, lijkt het er steeds meer op dat de ontwerpers het storend gaan vinden dat er originele elementen worden opgespoord, omdat dit de creatieve inbreng zou dwarsbomen.

Veel gerestaureerde of gerenoveerde gebouwen worden gekenmerkt door een

structuur die haast totaal nieuw is ten opzichte van de oorspronkelijke en zijn aldus onleesbare documenten geworden. Op zichzelf zou dit misschien niet eens zo erg zijn als alles wat wordt gesloopt of vernieuwd eerst geanalyseerd, gedocumenteerd, bestudeerd en gepubliceerd zou worden. Dan zou, zoals in de archeologie die steeds de meeste sporen uitwist, het materiële document vervangen zijn door een geschreven document. Dit laatste extreme standpunt heeft echter met monumentenzorg geen uitstaans meer.

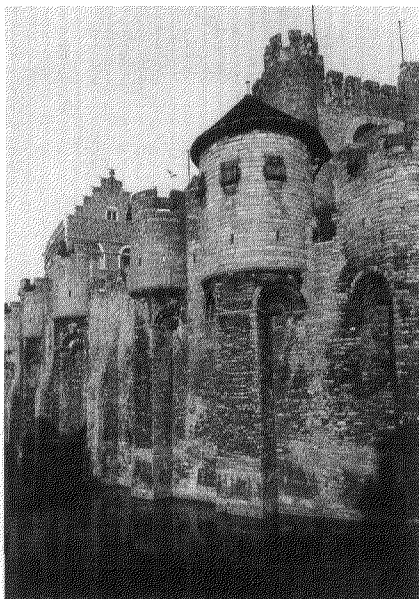
De oprichting van een stadsarcheologische dienst in Gent en het archeologisch veldwerk in het dicht bebouwde stedelijk milieu, vaak op restauratiewerven van wettelijk beschermde monumenten, leidden aan het

eind van de jaren '70 tot een hernieuwde belangstelling voor het erg rijke maar niet goed beheerde bouwkundig patrimonium van de stad. Een aantal vernieuwingen waren er dan ook duidelijk op gericht een degelijke voorkennis van het monument als primordiaal uitgangspunt te stellen voor elke verdere beslissing omtrent behoud of sloop. Zo besloot het Gentse Stadsbestuur in 1979 dat restauratie of renovatie van stadseigendommen moest worden voorafgegaan door een grondig vooronderzoek. Aansluitend bij deze gemeentelijke beslissing werd een hele reeks panden aan een archeologisch, bouwhistorisch en technisch onderzoek onderworpen (b.v. Vleeshuis, Belfort, Stadhuis, Korenstapelhuis). Door de veelheid aan opdrachten, personeelstekort, beperkte financiële middelen en door het vaak minimale tijdsbestek voor het indienen van de voorontwerpdossiers, kon het merendeel van deze vooronderzoeken niet worden afgewerkt. Hoewel deze rapporten dus verre van volledig zijn, bieden ze nog steeds een waardevolle en bruikbare leidraad voor de betrokken panden. Toch wordt er bij de uitwerking van restauratiedossiers niet steeds rekening gehouden met de bevindingen van die vooronderzoeken.

Het vooronderzoeksprincipe is niet verdwenen, zij het dat de toepassing ervan om bovenvermelde redenen niet meer strikt wordt aangehouden. Veel vooronderzoeken beperken zich thans weer tot architectonische en stedenbouwkundige ontleding. De basisinformatie, met name de resultante van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek, wordt veelal als overbodig beschouwd.

Samenwerking

Anderzijds hebben het in 1979 geformuleerde principe van vooronderzoek, evenals de inspanningen van de Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie geleid tot een nieuw samenwerkingsverband dat bij een aantal projecten tot positieve resultaten heeft geleid. In deze gevallen wordt er voorafgaand aan de planvorming en de uitwerking van het restauratie- en renovatieproject een vooronderzoek uitgevoerd, waarbij zowel archeologische, bouwkundige als technische aspecten worden opgenomen. Op basis van deze bevindingen worden opties en prioriteiten vastgelegd, en wordt het dossier verder uitgewerkt. De uitvoering van de werken wordt permanent begeleid door dezelfde archeologen, bouwhistorici en bouwtechnici, die alnaargelang van de aard van de werken of de noodzaak ervan, bijkomend onderzoek kunnen verrichten. Indien dit voor het monument wenselijk wordt geacht, past men de uitvoering aan de nieuwe bevindingen aan. Door een goede planning en degelijke organisatie is het onnodig daarvoor de werken stil te leggen of te vertragen en aldus schadevergoe-

4. Algemeen gezicht op het Gravensteen
(foto Stad Gent, D.M.S.A.)

dingen te eisen. Een dergelijke werkwijze vraagt een inspanning van alle betrokkenen van het project: bouwheer, ingenieur, architect, bouwtechnicus, kunsthistoricus, archeoloog, enz. Het heeft slechts dan kans op slagen wanneer deze als evenwaardige partners in hecht teamverband kunnen samenwerken. Tot op heden is het wel-slagen van een dergelijk opzet, waarbij het monument in zijn eigenheid centraal staat, volledig afhankelijk van de persoonlijke inzet en de *goodwill* van de betrokkenen.

Het voormalige gildehuis van de huidenvetters, het *Toreken* aan de Gentse Vrijdagmarkt, was het eerste monument waar van stadswege een vooronderzoek werd uitgevoerd en waar het net geschetste samenwerkingsmodel *dé* leidraad vormde voor een door de overheid gesubsidieerde restauratie en renovatie (afb. 3). De archeologische en bouwhistorische bevindingen hebben geleid tot een maximale herwaardering van het oorspronkelijke monument uit het midden van de 15de eeuw. Dit leidde onder meer ook tot de toepassing van nieuwe technieken voor de consolidering van de balkenzolderingen en het erg verworpen muurwerk, ter vervanging van de algemeen toegepaste sloop- en heropbouwtechniek. Eveneens nieuw was de combinatie met waardevolle hedendaagse architectuur voor ontbrekende elementen en nieuwe onderdelen die voor de huidige functionaliteit noodzakelijk zijn. De nieuwe inbreng blijft in feite ondergeschikt aan het monument zelf en moet de herwaardering ervan ondersteunen.⁵

Een ander project dat tot ver buiten de landsgrenzen model kan staan, althans vanuit bouwhistorisch oogpunt, is het

bekende *Gravensteen*, waar sinds 1981 consoliderings- en restauratiewerken in verscheidene fasen in uitvoering zijn (afb. 4). Van bij de aanvang der opdracht werd de optimale herwaardering van het nog oorspronkelijke bouwkundig erfgoed centraal gesteld. In de praktijk wordt dit vertolkt in een permanente samspraak tussen onderzoekers en technici. Van bij het begin van de planvorming kon men steunen op een eerste reeks archeologische bevindingen, de resultaten van een grondig vooronderzoek dat door de stadsarcheologen samen met de toenmalige Nationale Dienst voor Opgravingen werd gerealiseerd. Als kenschetsend voorbeeld kan het volgend probleem met betrekking tot de oostelijke langsegevel van de donjon worden aangehaald. Op een plaats waar oorspronkelijk muurwerk was weggebroken hadden de restauratieverantwoordelijken omstreeks 1900, in tegenstelling tot de plannen, de situatie gelaten zoals ze was. Door verdere degradatie sinds die restauratie was de situatie thans echter onhoudbaar. Een eerste oplossing, toen de oorzaak van het weggebroken muurwerk nog niet bekend was, bestond erin dit uitbraakspoor gewoon weg te werken. Bij nader onderzoek bleek hier echter ooit een tongewelf ingebracht. Aan de hand van de bouwhistorische bevindingen werd dan geopteerd voor de reconstructie van de aanzet van dit gewelf, waardoor ook de aanzetten van de bijhorende moerbogen opnieuw betekenis kregen (afb. 5). Een andere constante bij de lopende restauratie van het Gravensteen is de opname van verantwoord onderzoek, zowel opgravingen als muurwerkarcheologie, geïntegreerd in de uitvoering van de werken. Voorts is er ook het zoeken naar nieuwe monumentvriendelijke restauratietechnieken

waarbij het behoud van het bouwkundige document, zoals het tot ons is gekomen, voorgaat op de vervanging door een min of meer geslaagde kopie.⁶ De eerbied voor het oorspronkelijke en unieke monument heeft tot gevolg dat de technische en functionele inbreng zich daaraan moet aanpassen en derhalve ondergeschikt blijft. Voor nieuwe infrastructuur en technische voorzieningen worden hedendaagse oplossingen voorgesteld.

Hedendaagse inbreng

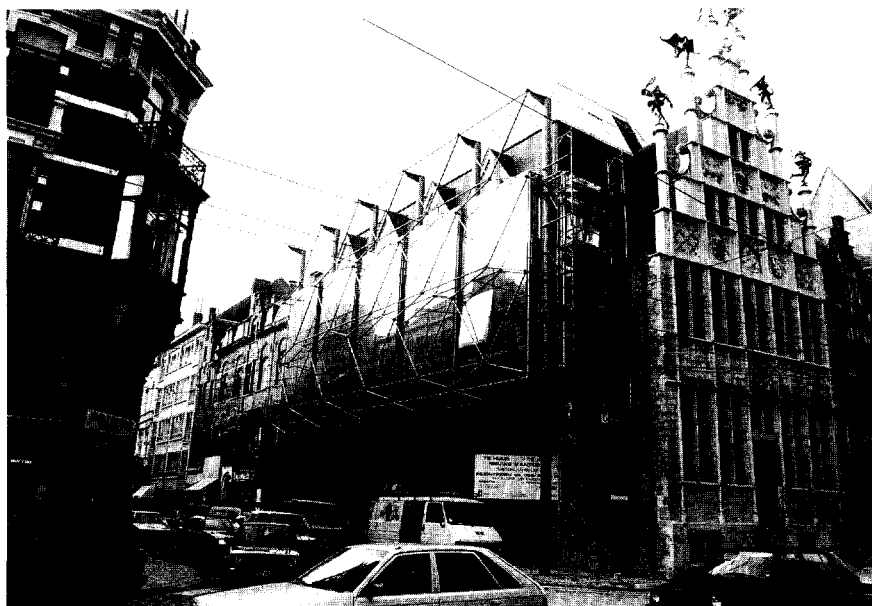
De opname van die hedendaagse elementen in het Gravensteenareaal vormt thans één van de meest besproken onderwerpen inzake patrimoniumzorg in Gent. Weinigen gaan akkoord met de vanuit bouwhistorisch standpunt volledig verantwoorde en eerlijke oplossing. Wie het principe van de hedendaagse inbreng wel voorstaat, heeft doorgaans scherpe kritiek op de esthetische vormgeving en het materiaalgebruik of vindt de realisatie te bescheiden. De overgrote meerderheid vindt de hedendaagse inbreng echter een aanslag op de 'perfecte, middeleeuwse burcht', grotendeels het resultaat van een restauratie omstreeks 1900 in ware Viollet-le-Duc-traditie. Vanuit diverse hoeken wordt er dan ook gepleit voor het weghalen van alle hedendaagse architectuur, wat technisch geen problemen stelt aangezien alle elementen zelfstandig opgevat zijn en het monument bij verwijdering geen schade zouden toebrengen. Dat standpunt vindt ook aanhang bij de politieke overheid. De publieke opinie spreekt zich hier dus heel duidelijk uit voor subjectieve esthetiek en Disneyland-architectuur, een ontwikkeling die overduidelijk aantoont hoe weinig

5. Gerestaureerde boogaanzet aan de oostelijke langsegevel van de donjon in het Gravensteen
(foto Stad Gent, D.M.S.A.)

plaats er in onze maatschappij wordt toegekend aan objectieve kennis en eerlijk basisonderzoek.

Bij andere projecten hebben actiegroepen wel een essentiële, positieve inbreng gehad. Door jarenlang niet toe te geven aan de druk van financieel machtige bouwpromotoren werden de resten van het voormalige *Metselaarshuis* aan de Cataloniëstraat van de totale sloping gevrijwaard en dank zij de inzet van de monumentenzorgdiensten van Gemeente, Provincie en Vlaamse Gemeenschap werd een groot gedeelte van het 13de-eeuwse stadshuis en van de 16de-eeuwse voorgevel in het grootschalig nieuwbouwproject geïntegreerd (afb. 6). Voor de afwerking van de topgevel ging men over tot een reconstructie van een laat-gotische pronkarchitectuur, hoewel daarvoor weinig betrouwbare gegevens beschikbaar waren. Opvallend is dat de algemene publieke opinie zich eerder lovend uitspreekt voor de anno 1990 erg gedurfd reconstructie, terwijl het behoud en de herwaardering van de middeleeuwse resten, evenals de koppeling met de eigentijdse nieuwbouw fel worden aangevallen. De vraag kan uiteraard worden gesteld in hoeverre men de doorgaans niet of weinig voorgelichte publieke opinie moet laten doorwegen in een beleidsvorming die toch ook zou moeten rekening houden met het vernieuwend basiswerk dat door gespecialiseerde en ervaren vorsers te velde wordt verricht. Of ligt de fout bij de onderzoekers die hun werk en verworvenheden te weinig bekend maken, waardoor er ook geen doorstroming is naar het grote publiek?

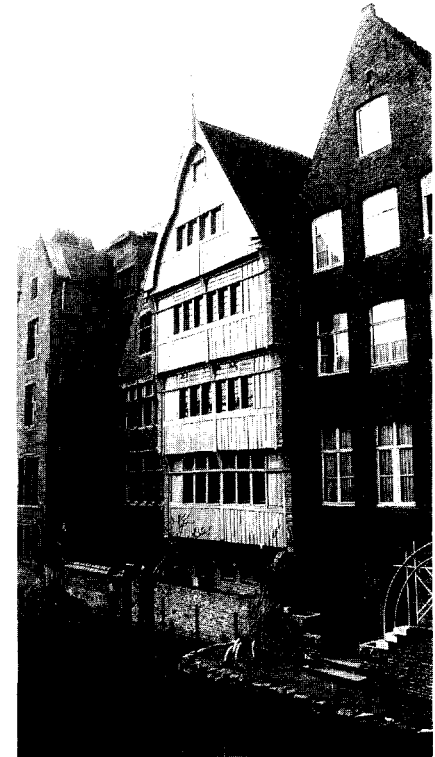

6. Gezicht op de gerestaureerde gevel van het voormalige *Metselaarshuis* aan de Cataloniëstraat, met bewaard gebleven delen van een 13de-eeuws stadshuis en de hedendaagse overbouwning (foto Stad Gent, D.M.S.A.).

Positieve resultaten

Zelfs wanneer de goedgekeurde restauratie- en renovatiedossiers van wettelijk beschermde monumenten thans vaak eerder het verdwijnen van erfgoed bewerkstelligen dan de herwaardering ervan, dan gaat uiteindelijk niet steeds alles verloren. Zo zijn de archeologen en bouwtechnici van de Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie er reeds meermaals in geslaagd om door hun kennis en inzicht projecten tijdens de administratieve ontwikkeling of tijdens de uitvoering van de bouwactiviteiten ten positieve om te vormen, een werkwijze die soms door vertegenwoordigers van de hogere monumentenzorginstanties wordt gesteund, hoewel dit in feite administratief, juridisch en financieel niet mogelijk is. Hoe contradictorisch ook, het is in Vlaanderen nog steeds makkelijker om een vanuit bouwhistorisch standpunt slecht restauratiedossier goedgekeurd en gesubsidieerd te krijgen, dan om authentiek en uniek erfgoed werkelijk te beschermen en te herwaarderen.

Uit de veelheid aan voorbeelden kan hier even verwezen worden naar het huis in de *Jan Breydelstraat*, met houten achtergevel uitgevend op de Lieve (afb. 7). Deze laat 16de-eeuwse houten gevel is de enige die thans nog in het Gentse gebouwenpatrimonium bewaard bleef. De interessante onderdelen beperkten zich evenwel niet enkel tot de gevel, maar waren in het gehele huis aanwezig en verwezen naar opeenvolgende bouwfasen, uitbreidingen en verbouwingen.⁸ Indien het goedgekeurde project zou zijn uitgevoerd, dan restten van dit pand nog weinig oorspronkelijke onderdelen. Door samenspraak binnen het bouwteam,

7. De gerestaureerde houten achtergevel aan de Lieve van een huis in de *Jan Breydelstraat* (foto Stad Gent, D.M.S.A.).

gesteund door collega's van her en der – ook Nederlandse bouwhistorici – en dank zij de motivatie van ingenieur en hoofdaannemer, kon er heel wat 'gered' worden en werd de uitvoering grondig gewijzigd in het voordeel van het monument.

Een gelijkaardige toestand deed zich voor bij de middeleeuwse *Ziekenzaal van de Bijloke* (afb. 8), die thans tot concertzaal wordt omgevormd. De uitvoering, die in talloze kleine fasen is opgesplitst, moet telkens worden bijgestuurd, wat onnoemelijk veel tijd en energie vergt van de onderzoekers van de Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, want deze schijnbaar eenvoudige constructie kende een vrij ingewikkelde en niet zo evidente bouwgeschiedenis. Zo zal ook de unieke houten dakkap in een vrij oorspronkelijke en gave toestand kunnen worden bewaard. Door de inzet van de stadsarcheologen kon het bouwhistorisch onderzoek worden gecombineerd met een grondige dendrochronologische analyse, een voor Vlaanderen vooralsnog unieke samenvang. De eerste resultaten van die studie, uitgevoerd door Dr. P. Hoffsummer van de Universiteit van Liège geven aan dat het gebinte werd vervaardigd met Maaslandse eik uit het midden van de 13de eeuw.⁹

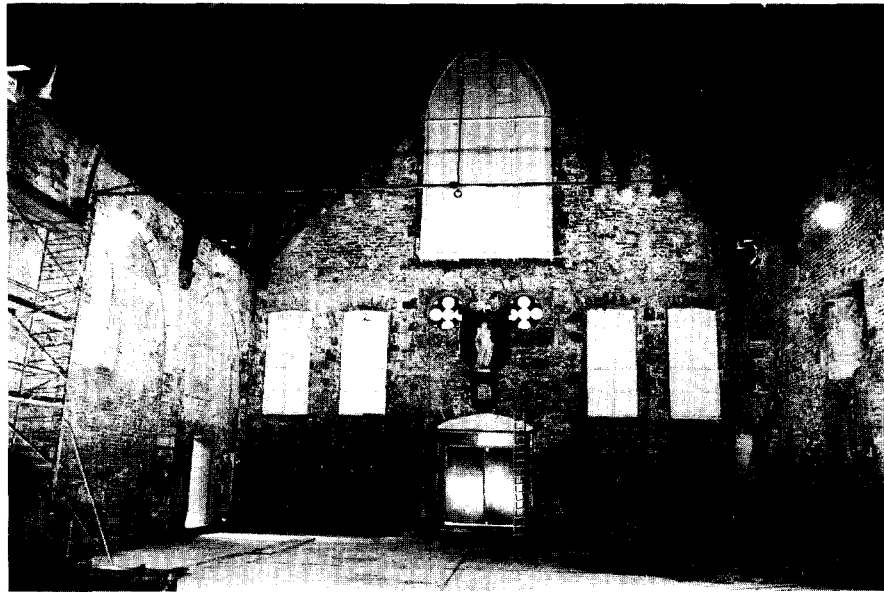
De ideeën die hier worden verwoord, zijn het resultaat van zowat twee decennia archeologisch en bouwhistorisch onderzoek

aan de rand van het monumentengebeuren in Groot-Gent. Of dit representatief is voor wat er in Vlaanderen leeft of gangbaar is, kan best door anderen worden uitgemaakt. In tegenstelling tot eminente historische centra, zoals b.v. de zusterstad Brugge, heeft Gent de naam een stad te zijn waar zowat alles kan en mag. Naar buiten toe lijkt dit misschien wel zo, zeker wanneer een invloedrijke bouwpromotor erin slaagt om in de binnenstad een geheel bouwblok te slopen zonder enige vorm van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek of registratie, en dit te vervangen door een nietszeggende banale architectuur. Tevens is het ook nog steeds mogelijk dat in een wettelijk beschermd monument en bij de door de overheid gesubsidieerde werken de meest oorspronkelijke getuigen worden vernietigd of vervangen door kopieën, waarvan de vorm vaak ver afstaat van het eigenlijke document.

Dat in Gent veel, zonet alles mogelijk is, laat anderzijds ook een positieve aanpak toe. Er zijn de reeds aangehaalde restauratiewerven waar de bouwhistorische kennis tot een verantwoord resultaat heeft geleid. Er zijn bovendien nog de talrijke onderzoeken buiten de stadseigendommen, in panden die voor restauratie, renovatie of nieuwbouw in aanmerking komen en waar van de verstrekte adviezen dankbaar gebruik wordt gemaakt. De aard van deze onderzoeken is daarentegen erg verschillend, zowel wat de uitvoering als de registratie betreft. Ook de impact ervan is zeer uiteenlopend. Bij de restauratie van waardevolle constructies die niet beschermd zijn en toch op een stedelijke toelage kunnen rekenen, is de invloed van de Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie vrij belangrijk. Toch komen ook voor niet betaalde projecten soms verrassend goede oplossingen naar voren. Zo zijn er meerdere nieuwbouwprojecten waar bepaalde waardevolle bouwkundige relictten in de hedendaagse architectuur worden geïntegreerd en aldus van vernieling of verdere degradatie gevrijwaard, zonder dat er daartoe enige verplichting bestaat (afb. 9). Tenslotte dient er ook worden verwezen naar de jarenlange, soms moeizame inspanningen, bij het begeleiden van bouwaanvragen of bij de ontwikkeling van grote bouwprojecten, ten einde een zo positief mogelijke oplossing te bereiken, die ook de stad in haar totaliteit en haar zeer gecompliceerde verscheidenheid ten goede komt. Volledig daarbij aansluitend zijn er sinds enkele jaren vanuit de Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie talrijke initiatieven genomen ter ondersteuning van kwaliteitsvolle hedendaagse architectuur als noodzakelijk complement in de eeuwenoude bebouwde omgeving die Gent sedert eeuwen groot en aantrekkelijk heeft gemaakt.

Conclusies

Uit dit overzicht en de enkele aangehaalde

8. De renovatie van de 13de-eeuwse zaal van de Bijloke gaat gepaard met archeologisch bodemonderzoek, muurwerkarcheologie en een dendrochronologische studie van de merkwaardige houten dakconstructie (foto Stad Gent, D.M.S.A.).

voorbeelden treden enkele conclusies duidelijk naar voren.

Allereerst durven we stellen dat een uitgebreid en grondig bouwhistorisch onderzoek, zowel voorafgaand aan als geïntegreerd in het hele project, een absolute essentiële voorwaarde zou moeten zijn voor elk dossier of elk werk dat onder de noemers 'restauratie', 'renovatie', 'herwaarderingsproject' of 'monumentenzorg' wordt ondergebracht. Een exhaustief archeologisch en bouwhistorisch onderzoek is daarenboven zeker even onontbeerlijk voor alle slopingen en infrastructuurwerken in om het even welke bebouwde entiteit.

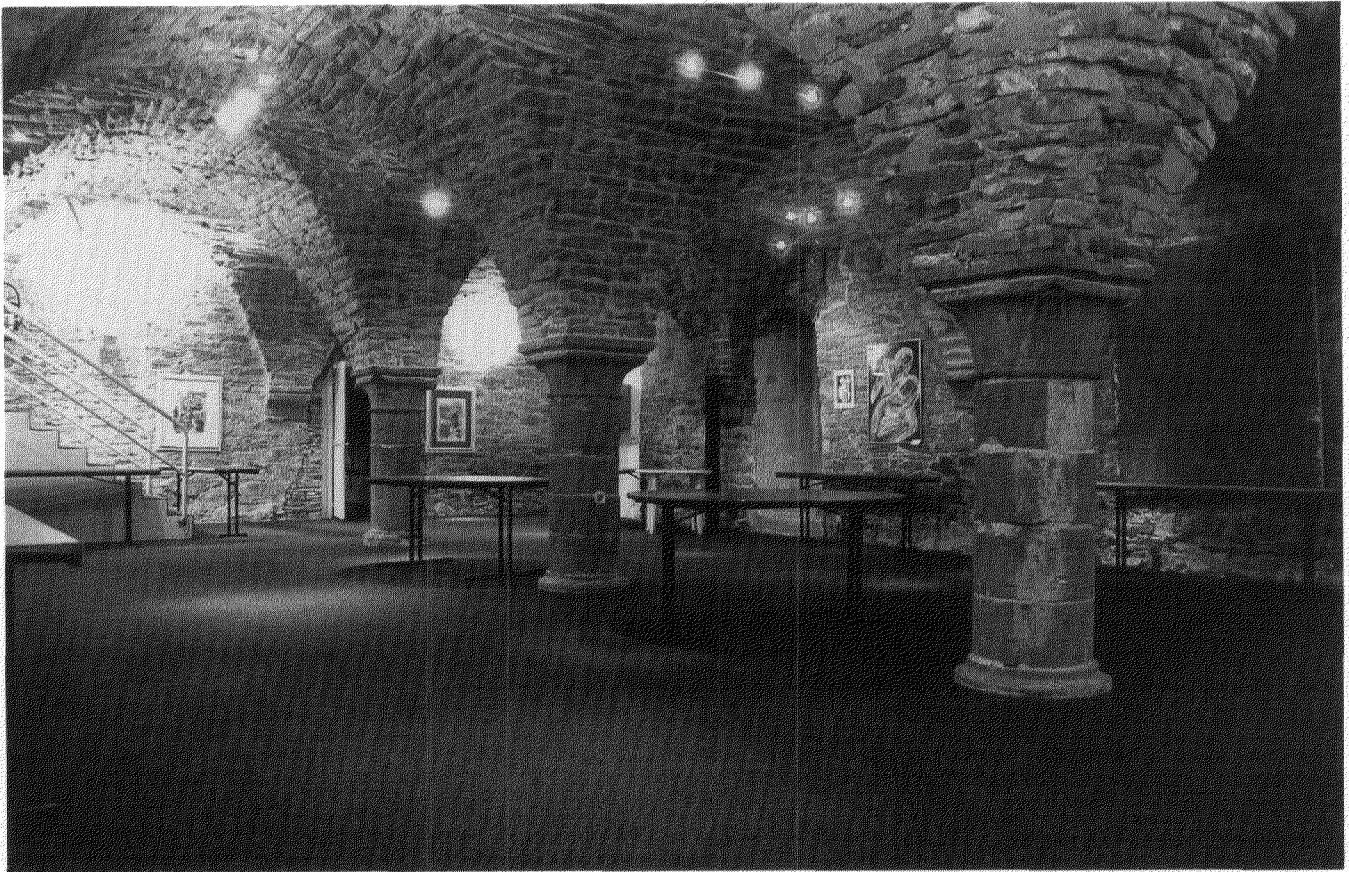
Als tweede belangrijk punt stellen we dat de uitvoering van bouwhistorisch en archeologisch onderzoek niet als een leuke vrijetijdsbesteding of een typische eenmansopdracht kan worden afgewimpeld. Het is een gespecialiseerde opdracht die enkel tot positieve resultaten kan leiden als er een team van ervaren archeologen, bouwkundigen en kunsthistorici bij wordt betrokken.

Voorts lijkt het ons essentieel dat verantwoord bouwhistorisch onderzoek zich niet in tijd of ruimte kan beperken. In functie van degelijk monumentenbeheer heeft het weinig zin zich b.v. enkel te richten op de middeleeuwen, op de 18de-eeuwse interieurs of op de industriële relictten. Het is noodzakelijk de te onderzoeken entiteit in haar totaliteit te behandelen, vanaf de oudste sporen tot de huidige situatie. Het is daarom steeds wenselijk dat een ondergronds archeologisch onderzoek samen met het muurwerkonderzoek wordt voorzien om tot een volwaardig bouwhistorisch inzicht te komen. Een thematisch gebonden beper-

king kan natuurlijk wel vanuit een zuiver wetenschappelijke opdracht, buiten het dagelijkse monumentenbeheer, worden verantwoord en kan uiteraard ook ondersteunend werken.

Dat alle waargenomen gegevens goed moeten worden geregistreerd lijkt vanzelfsprekend en zou hier niet ter sprake komen ware het niet dat dit tot nu toe sterk werd verwaarloosd, zodat men na de restauratie niet meer kan achterhalen op welke gegevens men steunde om bepaalde beslissingen voor afbraak, reconstructie of behoud te nemen. Het zou evenwel fout zijn bouwhistorie enkel te beperken tot objectieve registratie van de materiële getuigen. Ze moeten de basis vormen voor een evaluatie waarbij hoofdlijnen, secundaire elementen en te verwaarlozen aspecten worden onderscheiden. Die evaluatie overstijgt de object-gebonden situatie omdat alle gegevens daarbij ten opzichte van een veel ruimere lokale, regionale of zelfs Europese context dienen te worden geëvalueerd.

Een lokaal, doch gespecialiseerd en ervaren onderzoeksteam biedt het meest garanties voor de herwaardering van een monument. Bouwhistorisch onderzoek is uitermate arbeidsintensief werk dat in veel gevallen over langere periodes gespreid ligt. Continuïteit is evenzeer belangrijk voor de goede afwikkeling van de projecten. Een zeer degelijke kennis van lokale toestanden en bouwkundige ontwikkelingen, die binnen eenzelfde streek reeds erg verschillend kunnen zijn, draagt eveneens bij tot betere resultaten. Daarom kan degelijk bouwhistorisch onderzoek ons insziens niet of zeker niet enkel vanuit centrale overheidsstructuren georganiseerd of door rondreizende

9. De half-ondergrondse verdieping van een middeleeuws stadshuis aan Goudenleeuwplein-Donkersteeg werd in een nieuw hotelcomplex geïntegreerd (foto Stad Gent, D.M.S.A.).

equipen worden gerealiseerd.

De 'ivoren toren'-mentaliteit die thans in Vlaanderen door heel wat bouwonderzoekers wordt gehuldigd en de sterke verspreiding van alle beschikbare mogelijkheden, vormen dan weer geen positieve bijdrage voor de erkenning van bouwhistorisch onderzoek. Het wordt dringend tijd dat alle vorsers, naar het voorbeeld van de ontwikkelingen in de archeologie, inzien dat zij een *gemeenschapsopdracht uitvoeren* en dat de ingewonnen kennis moet worden bekend gemaakt. Op dit vlak hebben ook de overheidsinstellingen een belangrijke rol te vervullen. Concreet gezien denken we daarbij aan de opname van de gegevens in een centrale databank, die door alle vorsers kan worden geraadpleegd, en aan de verplichting om alle nieuwe bevindingen te publiceren.

Een andere belangrijke rol die voor de overheidsinstellingen is weggelegd, heeft betrekking op de erkenning van bouwhistorisch onderzoek als uitgangspunt voor het monumentenbeheer in Vlaanderen. Dit vraagt een grondige (her)evaluering van de huidige voorschriften, regelingen en gebruiken die voorrang geven aan ingewikkelde administratieve procedures, technische aspecten en randmodaliteiten.

Volledig daarbij aansluitend pleiten we ten slotte voor een grondige herziening van de bestaande subsidieregelingen voor restauraties, renovaties en herwaarderingsprojecten. We vinden het immers volledig onverantwoord dat er jaarlijks miljarden gemeenschapsgelden worden toegekend voor de vernietiging van waardevol bouwhistorisch erfgoed, terwijl er voor onderzoek en herwaarderding, voor essentiële milieuzorg dus, nauwelijks voorzieningen en mogelijkheden beschikbaar zijn.

Noten

- 1 Enkele ideeën met betrekking tot dit onderwerp werden reeds verwoord in de volgende bijdragen: Laleman, M.C., *Archeologie en Monumentenzorg*, in: *De Leiegouw*, Kortrijk 1987, jg. 29 nr. 1-2, p. 159-166; Laleman, M.C., *Monumenten en archeologisch erfgoed*, in: *Vlaamse archeologie. Opgravingen in binnen- en buitenland*, Oudenburg, 1990, p. 51-55.
- 2 Everaert, G., e.a., *De geschiedenis achter de façade. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van het huis Kammerstraat 10*, in: *Stadsarcheologie*, Gent, 1989, jg. 13 nr. 1, p. 23-26. Zie ook: Laleman, M.C. & Raveschot, P., *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent. Periode 1100-1300. De kelders*, (Verhandelingen Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België), Brussel, 1991, p. 86-87.
- 3 X., *Bouwen door de eeuwen heen*, (Inventaris van het cultuurbezit in België), Gent, 1976, dl. 4na; 1979, dl. 4nb N.O. en dl. 4nb Z.W.; 1982,

dl. 4nc & dl. 4nd.

- 4 Laleman, M.C., Raveschot, P. & Swimberghe, P., *Tussen kranen en graafmachines ligt Gents verleden. Archeologisch onderzoek op bouwwerf in het stadscentrum*, Gent, 1985, jg. 34 nr. 4, p. 91-91; Laleman, M.C. & Raveschot, P., 1991, p. 73-74.
- 5 Baillieul, B., e.a., *Het Toreken te Gent*, Gent, 1984.
- 6 Eyns, R. & Provoost, N., *Het Gravensteen in Gent: een monumentvriendelijke nieuwe fundering onder het oostelijke bijgebouw*, in: *Stadsarcheologie*, Gent, 1987, jg. 11 nr. 4, p. 22-31; Van Gemert, D., *Consolidatie-injecties van historisch metselwerk*, in: *Stadsarcheologie*, Gent, 1988, jg. 12 nr. 1, p. 17-23; Van Gemert, D., *Eine neue Methode zur Qualitätssicherung einer Mauerwerksverfestigung*, in: *Zeitschrift für Bauinstandhaltung und Denkmalpflege*, Klin, 1988, jg. 11 Heft 3, S. 94-96; Van Gemert, D., *Geografische controles bij consolidatieinjecties van metselwerk in het Gravensteen te Gent*, in: *Tijdschrift der Openbare Werken van België*, Brussel, 1988, nr. 2, p. 55-67.
- 7 Van Doorne, G., *Neringhuis van de Gentse metselaars, Cataloniëstraat*, in: *Stadsarcheologie*, Gent, 1977, jg. 1 nr. 1, p. 10-21; Laleman, M.C. & Raveschot, P., 1991, p. 45-46.
- 8 Everaert, G., *Het huis met de houten gevel. Studie van een Gents interieur*, in: *Stadsarcheologie*, Gent, 1985, jg. 9 nr. 2, p. 2-15.
- 9 Niet gepubliceerde gegevens Laboratoire de Dendrochronologie, Centres de Recherches Archéologiques, Place du XX Août 7, B-4000 Liège, met dank aan Dr. P. Hoffsummer.